

TOPLUMSALLAŞMA KAVRAMI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Yakup ÇOŞTU*

ÖZET

Bu makalede, bireyin süregelen sosyal bir topluluk içerisindeki uygun bilgi, beceri, inanç, tutum ve davranışları öğrenmesi süreci olarak tanımlanan toplumsallaşma fenomeni, sosyolojik bir perspektifte hareketle incelenmeye çalışılmıştır. Sosyal bilimler alanında toplumsallaşma konusuyla ilgili ilk kuramsal yaklaşımların sosyoloji disiplini içerisinde tartışılmaya başlandığı, diğer disiplinlerin (psikoloji, antropoloji gibi) konuyla ilgili özgül yaklaşımlarının, çoğunlukla sosyolojik kuramlardan esinlendiği bilinmektedir. Bu nedenle, toplumsallaşma olgusunun sosyolojik mahiyeti ve işleyiş biçiminin ortaya konulması bir gereklilik arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Toplumsallaşma, Toplumsallaşma Süreci, Sosyolojik Kuram,

ABSTRACT

A Sociological Investigation on the Concept of Socialization

In this article, we have focused on the socialization phenomenon that is defined as a process which someone is learning suitable knowledge, skill, belief, attitude and behaviors within ongoing social community from the sociological perspective. It is known that first theoretical discussions about socialization in the social sciences began in the sociology. By making use of sociological theories other social disciplines like psychology, anthropology produced their own approaches to this phenomenon. Therefore, it is very important to explain sociological character and working form of socialization.

Key words: Socialization, Process of Socialization, Sociological Theory

I. Giriş

İnsanlar, tarih boyunca her zaman bir toplum/topluluk içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İnsanların bir arada yaşamaları, birbirleriyle etkileşim kurmalarını ve böylece birtakım ortak değerlerin oluşmasını sağlamıştır. Bu da, zamanla her toplumun kendine özgü bir hayat anlayışı ve yaşam tarzının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özgül kalıp ve yargılar içerisinde şekillenen toplum, varlığını sürdürebilmek için, sahip olduğu kültürel sistemi kuşaktan kuşağa aktarmak zorunda kalmıştır. Bu da, birey-

* Araş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, yakupcostu@hitit.edu.tr

lerin örgütlenmiş topluluk hayatının kabul ve tasvip ettiği biçim ve usullere uymasıyla gerçekleşmiştir.

Bireyler, ferdi farklılıklarına rağmen, toplumla bütünleşmeyi, toplumla uyumlu bir kimlik kazanmayı, toplumun kendine özgü davranış ve düşünce kalıplarına uygun olarak hareket etmeyi toplumsallaşma sürecinde öğrenmektedir. Bu öğrenme sürecinin mahiyeti, işleyiş biçimi ve bu süreçte hangi faktörlerin rol oynadığı gibi sorunlar sosyal bilimlerin temel araştırma konuları içerisinde yer almaktadır. Özellikle sosyoloji, psikoloji ve antropoloji disiplinlerinin, konuyla ilgili farklı yaklaşımları olmakla birlikte, zaman zaman da birbirlerinin kavram ve kuramlarını kullandıkları görülmektedir. Bu durum, toplumsallaşma konusunda bir takım karma kuramsal yaklaşımların doğmasına yol açmaktadır. Konuyla ilgili bu karma yaklaşımlar bir taraftan disiplinler arası bir ilişkinin oluşmasını sağlarken, diğer taraftan da kaçınılmaz olarak bazı çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Toplumsallaşmayla ilgili psikolojik ve antropolojik yaklaşımlar da önemli olmakla birlikte, sosyal bilimler alanında konuyla ilgili ilk yaklaşımların sosyolojide tartışılmaya başlanması¹ ve diğer disiplinlerin kendi özgül yaklaşımlarının, çoğunlukla sosyolojik kuramlardan esinlenmesi², konunun sosyolojik mahiyetinin ve işleyiş biçiminin ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, makalede, toplumsallaşma konusu sosyolojik bir perspektiften hareketle değerlendirilecektir. Anılan değerlendirme yapılırken, konunun etimolojik, teorik ve işlevsel yönleri göz önünde bulundurulacaktır.

II. Toplumsallaşma Kavramı

Etimolojik olarak ‘toplumsal/sosyal’ (social) kelimesinin kökeni, Latince ‘socius’ ve ‘societas’ kelimeleriyle irtibatlı ‘socialis’ kelimesine dayanmaktadır. İsim olan ‘socius’, ‘dost, arkadaş, iştirakçi’; ‘societas’ ise ‘toplum, topluluk, işbirliği, diğerleriyle ilişki

¹ Jenna St. Martin, “Socialization”: the Politics and History of a Psychological concept, 1900-1970, Unpublished Masters Thesis, Wesleyan University, Connecticut, 2007, s. 51; John A. Clausen, “A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research”, *Socialization and Society*, Ed. John A. Clausen, Little Brown, Boston, 1968a, s.22.

² Martin, *a.g.t.*, s. 52.

kurmak' anlamlarını içermektedir. Sıfat olan 'socialis' ise, 'toplumcul, sosyal, topluma ait' anlamlarına gelmektedir.³

'Socialize' fiili (isim hali 'socialization'), sosyologların, psikologların ve diğer sosyal bilimcilerin kullanımından daha önce İngilizcede kullanılmıyordu. 1828 tarihli The Oxford Dictionary of The English Language'de 'socialize' kelimesi, "toplumsal kılmak/laştırmak, toplumda yaşamak için uygun hale getirmek"⁴ şeklinde tanımlanmaktaydı. İsim olan 'socialization' kelimesiyle ilgili ulaşılan ilk teknik tanımlama girişimi 1902 tarihinde yayımlanan 'Dictionary of Philosophy and Psychology'de yer almaktadır. Anılan sözlükteki toplumsallaşma maddesinde şu ifadeler geçmektedir: "Bireylerin bir diğerine ve sosyal bir hayata uyum süreci" olan toplumsallaşma, "göç, iletişim, taklit etme, ortak yargıların oluşumu, işbirliği ve ortak zevkler yoluyla gerçekleşir".⁵

Türkçe'ye 'sosyalleşme' ya da 'toplumsallaşma' olarak tercüme edilen 'socialization' kelimesi, sözlükte "bireyin kişilik kazanarak belli bir toplumsal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşmesi süreci"⁶ olarak tanımlanmaktadır.

Toplumsallaşma, genel olarak, bireyin içinde yer aldığı grubunun normlarını, değerlerini, tutumlarını ve karakteristik dilini edinmesi yönündeki etkileşim sürecine gönderme yapar. Bu kültürel öğelerin kazanılması sırasında, bireysel kişilik oluşur ve şekillenir. Buna göre, toplumsallaşma kavramının sosyal hayatın iki önemli problemini içerdiği söylenebilir; *toplumsal devamlılık problemi* ve *bireysel gelişim problemi*.⁷ Bu problemler, toplumsallaşma konusunun, pek çok sosyal bilim tarafından önemli-temel bir süreç olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Toplumsallaşma olgusu, 1800'lü yılların sonundan itibaren, antropoloji, psikoloji, sosyoloji ve politik yazılarda kullanılmaya

³ Wolfgang Brezinka, *Socialization and Education; Essays in Conceptual Criticism*, trans. James Stuart Brice, Greenwood Press, Westport, 1994, s. 5.

⁴ Clausen, "A Historical and Comparative...", s.21.

⁵ James Mark Baldwin, (ed.), *Dictionary of Philosophy and Psychology*, Vol: 2, The Macmillan Company, New York, 1902, s. 543.

⁶ Hasan Eren vd. (haz.), *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988, s. 1484.

⁷ Viktor Gecas, "Socialization", *Encyclopedia of Sociology*, ed. Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery, Vol: 1, Macmillan Reference, Newyork, 2000, s. 2855.

başlanmıştır.⁸ Her bir disiplin toplumsallaşma sürecinin farklı yönleri üzerinde odaklanmıştır. Antropologlar, toplumsallaşmayı ‘kültüre girme’ (enculturation) ya da kuşaklararası kültürel aktarım sürecine gönderme yapmak için kullanmışlardır.⁹ Psikologlar, kültür aktarımına daha az vurgu yaparken, bireysel gelişimin çeşitli yönleri (dürtü kontrolünün kazanılması, bilişsel ve duyuşsal gelişim, öğrenme, gibi) zerinde daha fazla durmuşlardır.¹⁰ Sosyoloji toplumsallaşmayı, bireyin yaşadığı fiziksel ve sosyokültürel ortama uyumunu düzenleyen kişisel özelliklerin -bilgi, beceriler, tutumlar, değerler, gereksinimler ve motivasyonlar, bilişsel, duygusal, modellerin- edinilmesi süreci olarak ele almıştır.¹¹ Politik bilim ise, toplumsallaşma konusunu sınırlı bir ereve içerisinde ele almış ve daha çok siyasal davranışların ve yönlendirmelerin biçimlendirildiği ve vatandaşlık eğitimi gibi süreçleri içeren siyasal toplumsallaşma kapsamında incelemiştir.¹²

Bu genel yaklaşımlarda da görüldüğü üzere, her bir disiplin bireyin kişisel ve sosyal gelişimini farklı teoriler içerisinde ele almaktadır. Bu teorik yaklaşımlar, genel olarak iki kategori içerisinde ele alınmaktadır. Bunlar: *i. Sosyal bir varlık ve toplumun yesi olarak bireyin gelişimi*,¹³ *ii. Düzenli sosyal ilişkiler ve insan topluluklarının birliği ve devamlılığı*.¹⁴ Buna göre toplumsallaşma, toplumsal hayatın iki önemli yönüne hitap etmektedir: *insanın gelişimi* ve *toplumsal/kültürel devamlılık*. Bireyin toplum/sal’la olan etkileşimi sırasında bir taraftan birey, ait olduğu grubunun normlarını, değerlerini, tutumlarını ve karakteristik dilini öğrenirken bireysel kişiliği ve şahsiyeti oluşur ve şekillenir.

⁸ Clausen, “A Historical and Comparative...”, s.21; Martin, *a.g.t.*, s.8.

⁹ Thomas R. Williams, “On the Origin of the Socialization”, *Socialization and Communication in Primary Groups*, ed. Thomas R. Williams, Mouton Publishers, Paris, 1975, s. 239.

¹⁰ Clausen, “A Historical and Comparative...”, s. 50

¹¹ Alex Inkeles, “Social Structure and Socialization”, *Handbook of Socialization Theory and Research*, ed. David A. Goslin, Rand McNally, Chicago, 1969, s. 615-616.

¹² M. K. Jennings, “Socialization: Political”, *International Encyclopaedia of the Social Behavioural Sciences*, ed. Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, Elsevier Science Ltd., Oxford, 2001, s. 14522.

¹³ John A. Clausen, “Socialization as a Concept and as a Field of Study”, *Socialization and Society*, ed. John A. Clausen, Little Brown, Boston, 1968b, s.3.

¹⁴ Clausen, “A Historical and Comparative...”, s.23

Diğer taraftan da, toplumdaki sembollerin ve tutumların üyeleri tarafından edinilmesi ya da paylaşılması, toplumsal/kültürel birlikteliği ve devamlılığı sağlar. Dolayısıyla, en genel anlamda toplumsallaşma olgusunun temel konusunu, *birey* ve *toplum/sal* kavramları ile onların karşılıklı etkileşiminin oluşturduğu söylenebilir.¹⁵

Toplumsallaşma kavramı bilimsel platformda tartışılmaya başlandığında, bu tartışmaların temel amacını, bireyin toplum/sal'la olan ilişkisini anlama ve açıklama çabaları oluşturmuştur.¹⁶ Bu çerçeveden hareketle, sosyal bilimlerdeki her bir disiplin kendi perspektifinden yola çıkarak şu sorulara cevap bulmaya çalışmıştır: Birey ve onun davranışı ile toplum arasındaki ilişki nedir ve nasıl gerçekleşir? Bireyin kişiliği nasıl gelişir? Bireyler, kalıtsal etkiler ayrı tutulduğunda, toplumun norm ve değerlerini nasıl benimserler? Bu ve benzeri sorular sosyal bilimlerin çözüm bulmaya çalıştığı ve de güncelliğini de hâlâ devam ettiren konular arasında yer almaktadır.

III. Toplumsallaşma Kuramı

Toplumsallaşma terimi ve onun çeşitli türevleri ilk olarak 1890'lı yılların ortalarındaki sosyolojik yazılarda gözükmeye başlamıştır.¹⁷ Konuyla ilgili olarak ilk dönem sosyoloji çalışmaları üzerine yaptığımız literatür taramasında, toplumsallaşma olgusuna daha çok dolaylı göndermeler yoluyla değinildiği görülmüştür. Buna göre, söz konusu çalışmalarda toplumsallaşma olgusunun bütünüyle ele alınmadığı söylenemez. İlgili çalışmalarda her ne kadar 'toplumsallaşma' kavramsallaştırması açık bir biçimde kullanılmasa da, 'birey'-'toplum/sal' etkileşimi üzerine çözümlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu çözümlemelerde, her bir sosyologun, genel sosyoloji ve toplum anlayışına endeksli olarak 'birey'-'toplum/sal' etkileşimi farklı yönlerden ele aldığı görülmektedir.¹⁸ Martin'in de benzer bir şekilde ifade ettiği gibi, bu çö-

¹⁵ Martin, *a.g.t.*, ss. 5-6.

¹⁶ Martin, *a.g.t.*, s. 13.

¹⁷ Clausen, "A Historical and Comparative...", s.22.

¹⁸ Bkz. Auguste Comte, *The Positive Philosophy*, , Trans. Harriet Martineau, Trübner & Co., Ludgate Hill., Lodon, 1875, Vol. II, ss. 115-117, 442-444; Franklin Henry Giddings, *The Principles of Sociology; An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization*, The Macmillan Company, New York, 1896, ss.1-51; Herbert Spencer, *The Principles of*

zümlemeler toplumsallaşma olgusuna yönelik imalı ya da dolaylı bir tanımlama girişimi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, söz konusu sosyolojik çalışmalardaki bu imalı değerlendirmeler, günümüz “toplumsallaşma teorilerinin öncülleri”¹⁹ olarak kabul edilmektedir.

Sosyal bilim alanındaki çalışmalarda toplumsallaşma kavramının ilk olarak ele alınışı ve ilk açık tanımlama girişimi sosyoloji alanında olmuştur.²⁰ Konuyla ilgili ilk yazılarda, toplumsallaşma aygıtlarının doğasını ya da devam eden bir süreç olarak toplum-sallaşmanın temel özelliklerini karakterize etmeye yönelik belirgin teşebbüsler görölmektedir.²¹

Toplumsallaşma kavramını, sosyal bilim literatüründe sosyolojik bir tanımlama içerisinde ilk kullanan yazar Georg Simmel’dir.²² Simmel 1895 tarihli ‘The Problem of Sociology’ (Sosyoloji Problemi) isimli makalesinde toplumsallaşma konusuna değinmekte ve toplumsallaşmayı “grupların ve bireylerin grup birliğinin sürekliliğini sağladıkları ilişkilerin oluşum süreci”²³ olarak tanımlamaktadır. Simmel, toplumsallaşma sürecinde bireysel gelişimden daha çok grup oluşumu süreciyle ilgilenmektedir. Simmel’in bu yaklaşımı, onun toplum anlayışıyla yakından ilişkilidir. Ona göre toplum, etkileşimle birbirine bağlanan bireylerden meydana gelirken, aile, din, ekonomik kuruluşlar gibi kurumlar da böylesi bir etkileşimin toplumsal içeriğinin bü-ründüğü biçimleri oluşurmaktadır. Ona göre, bireylerarası etkileşim ortadan kalkarsa o zaman toplum da var olamaz. Bu nedenle o, toplumsallaşmanın gelişimini, biçimlerini, gücünü ve bireylerin ilişkile-

Sociology, Vol. I, D. Appleton and Company, New York, 1897, ss.435-448; John Bascon, *Sociology*, G. P. Putnam’s Sons, New York, 1887, ss. 1-7; Ludwig Gumplowicz, *The Outlines of Sociology*, Trans. Frederick W. Moore, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1899, ss. 136-138, 156-162.

¹⁹ Martin, *a.g.t.*, s. 52.

²⁰ Martin, *a.g.t.*, s.51.

²¹ Clausen, “A Historical and Comparative....”, s.23

²² Franklin Henry Giddings, *The Theory of Socialization: A Syllabus of Sociological Principles*, MacMillan Co., Ltd., London, 1897, s.1; Martin, *a.g.t.*, s.17

²³ Georg Simmel, “The Problem of Sociology”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol: 6, November, 1895, s.418

rini ve işbirliğini sosyolojinin temel nesnesi olarak görmektedir.²⁴ Dolayısıyla, Simmel'in toplumsallaşma kavramını, makro-sosyal düzeyde organizasyon ve birlik olma süreciyle ilgili olarak kullandığı görülmektedir.²⁵

Toplumsallaşma konusuyla ilgili öncü sosyolojik yazılardan bir diğeri ise, Simmel'in 'toplumsallaşma' kavramsallaştırmasını benimseyen fakat ondan biraz farklı bir şekilde tanımlama girişiminde bulunan Franklin Henry Giddings'e aittir. Giddings, 1897 yılında yayımladığı 'The Theory of Socialization' (Toplumsallaşma Teorisi) isimli 47 sayfalık kitapçıkta, toplumsallaşmayı, "(birbirleriyle) ilişkide bulunan bireylerdeki sosyal mizacın ya da karakterin -zihnin sosyal bir durumu olarak- gelişimi"²⁶ olarak tanımlamaktadır. Ona göre, toplumsallaşma hayatın pratik faaliyetlerini düzenleyen dört temel süreçten biridir. Bu süreçler:²⁷

i) *Değer kazanma/değerini anlama süreci (appreciation)*: Her bilinçli birey içerisinde yaşadığı dünyaya alışır... Bu süreç bireyin bebekliğinden yaşlılığına kadar içerisinde bulunduğu çevreye uyumunu sağlayacak yetileri öğrenmesi ve onlara değer vermesiyle ilgilidir... Bu nedenle bu süreç psikoloji tarafından incelenir...

ii) *Kullanma, yararlanma süreci (utilization)*: Tasarlanmış ve sistematik bir biçimde dış dünyayı kendimize uyarlama girişimi... Bu süreç, dış dünyadaki öğelerin bireyin yaşamını kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesini içerdiğinden daha çok ekonomistlerin ilgi alanına girmektedir...

iii) *Karakterize etme, nitelendirme süreci (characterization)*: Kendimizi dış dünyaya uyarlama girişimi... Bu süreçte ise, bir önceki süreçte dış dünyanın bireyin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi sırasında ortaya çıkan birtakım durumlar, bireyin tutum ve davranışlarında değişimi zorunlu kılar ve birey, kendini dış dünyanın gereklerine göre değiştirmeye başlar... Böylece, bireyin karakteri ve kimliği şekillenir. Bu nedenle bu süreç daha çok etik bilimciler tarafından incelenmektedir...

²⁴ Simmel, *a.g.m.*, ss. 414-417

²⁵ Martin, *a.g.t.*, s. 20

²⁶ Giddings, *The Theory of Socialization*, s.2

²⁷ Giddings, *The Theory of Socialization*, ss. 2-6.

iv) *Toplumsallaşma süreci (socialization)*: Bireylerin birbirlerini kabullenmeye yönelik girişimleri... Birey, dünyaya geldiği andan itibaren çevresiyle iletişim kurmaya başlar... Zamanla kendisi dışındaki insanların varlığından haberdar olur. nce aile fertleri, daha sonra akran grupları, okul arkadaşları ve diğerleri şeklinde bu süreç devam eder... Bu süreç devam ederken birey iletişim kurduğu insanlar arasında, onlardan hoşlanıp hoşlanmama, sevip sevmeme gibi birtakım ayrımlar yapmaya başlar... Böylece birey, sevdiği insanlarla vakit geçirerek, onlarla işbirliği yaparak kendine özgü sosyal bir mizaç geliştirir... Bu nedenle bu süreç sosyoloji tarafından araştırılır ve incelenir...

Görüldüğü zere Giddings, toplumsallaşmanın daha çok bireysel ve psişik boyutu üzerinde durmaktadır. 1930’lu yıllardan itibaren toplumsallaşmanın bireysel ve psikolojik boyutuna ağırlık veren araştırmalarda Giddings’in toplumsallaşma yaklaşımı etkili olmuştur.²⁸

Toplumsallaşma konusunu ele alan ilk sosyolojik yaklaşımlardan anlaşıldığı üzere, toplumsallaşma olgusunu açıklamada iki eğilim ne çıkmaktadır. Analitik olarak ayırt edebileceğimiz bu eğilimler; *sosyal grupların oluşumu ve birlik olma biçimlerinin gelişimi* ile *bireylerdeki sosyal mizacın gelişimi* olarak ifade edilebilir. Giddings’in savunduğu kullanım olan bireysel alan ile Simmel’e atfedilen grup ya da organizasyon alanı, kavramın yaşamı boyunca devam eder ve sosyal bilimlerdeki insani düşüncenin ve eylemin iki boyutunu açıklamaya çalışır: *Toplumdaki bireyin fonksiyonları ile toplumun fonksiyonu*.²⁹ özetle, bu iki eğilimin günümüz toplumsallaşma araştırma ve kuramlarının gelişmesine öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

Günümüz modern sosyoloji çalışmalarında ise, toplumsallaşma konusuna yönelik iki temel yaklaşım mevcuttur:

Birinci yaklaşım, toplumsallaşmayı, ‘*sosyal rollerin öğrenilmesi*’ (learning of social roles) süreci olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre, bireyler ait oldukları grupların uygun rollerini ve statülerini öğrenme ve özümleme yoluyla toplumun üyeleriyle

²⁸ Martin, *a.g.t.*, s.23

²⁹ Martin, *a.g.t.*, s.17.

bütünleşirler.³⁰ Bu yaklaşım, sosyoloji kuramlarından ‘*yapısal fonksiyonalizm*’ (structural functionalism)’le yakından ilgilidir.³¹

Bu yaklaşımın temel kavramları, ‘statü’ ve ‘rol’dür.³² Statü, bireyin toplum içerisinde aldığı yer ya da durumudur. Birey yaşına, cinsiyetine göre toplum içinde değişik statülere sahip olabilmektedir. Bu statülerin her birinin içerdiği davranış kalıpları ise bireyin toplum içindeki rolünü göstermektedir. Başka bir ifadeyle rol, belirli bir durumda bireyin davranışlarını düzenleyen beklentilerdir. Bu nedenle rol, sadece söz konusu statüyle ilgili davranış biçimlerini içermez aynı zamanda, değerlerin, duyguların kültür içinde biçimlenmesine de gönderme yapar.³³

Roller, birey ile toplum arasında bir köprü vazifesi görürler. Rol, bireye içinde bulunduğu konumda kendisinden ne beklendiğini anlatır. Böylece birey, toplumda gerekli tutum ve davranışlara sahip olmaya yönelir. Ayrıca roller, toplumda önceden var olan beklentilerin somutlaşmasını da sağlar.³⁴

Her birey kendi rolünü kendine özgü kalıtsal özellikleriyle, deneyimleriyle oynar. Fakat konunun bu yönü toplumsal olmaktan çok bireyseldir ve sosyolojiden daha çok psikolojinin kapsamı alanına girmektedir. Burada bizi ilgilendiren, toplum içerisinde belli bir statüye sahip bireyin, o statünün gerektirdiği rolü gerçekleştirmesinde etkili olan biyolojik ve psikolojik etkenler değil, toplumsal etkenlerdir.

Birey, bir sosyal grup ve toplum içerisinde oluşmuş olan mevcut statü ve roller ağı içerisinde dünyaya gelir. Birey doğumu ile birlikte bunları hazır bulur. Birey, biyolojik ve psikolojik etkenler yanında dışsal birtakım sosyal etkenlerin yönlendirmesi ve beklentileri çerçevesinde toplumdaki mevcut statü ve buna özgü

³⁰ Orville G. Brim Jr, “Socialization Through the Life Cycle”, *Socialization after Childhood: Two Essays*, Ed. O. G. Brim Jr. And S. Wheeler, Wiley, New York, 1966, s. 5

³¹ Gecas, *a.g.m.*, s. 2856

³² Brim Jr, *a.g.m.*, s. 4

³³ Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları İstanbul, 1999, ss. 219-223

³⁴ Frederick Elkin, Geranld Handel, *The Child and Society: The Process of Socialization*, Random House, New York, 1978, ss.37-39

rolleri öğrenir. Bireyin söz konusu bu statü ve rolleri benimseme derecesine göre, toplumla uyumu gerçekleşir.

Sosyal rollerin öğrenilmesi, sosyal etkileşim sonucu gerçekleşir. Buna göre, sosyal etkinin doğurduğu güç oranında, bireyin toplumsallaşma biçimi şekillenmektedir. Bu nedenle, sosyal rollerin öğrenilmesi derecesine göre, bireyin içinde bulunduğu topluma uyumu gerçekleşmektedir.

Günümüz sosyoloji çalışmalarındaki toplumsallaşma konusuna yönelik ikinci temel yaklaşım ise, *'benlik/öz benlik oluşumu'* (self-concept formation) dur. Bu yaklaşım, özel ve karşılıklı ilişkiler bağlamında benlik ve kimlik gelişim sürecini toplumsallaşmanın temeli olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, benlik ve toplumla ilgili yapısalcı teorilere dayalı *'sembolik etkileşimcilik'* (symbolic interactionism) kuramıyla yakından ilgilidir.³⁵

Benlik, rollere bağlı davranışların gelişiminin açıklanmasında önemli bir kavramdır. Sosyoloji'de benlik kavramının, çoğunlukla George Herbert Mead ve Charles Horton Cooley'in görüşlerinden hareketle sembolik etkileşimciliğin temelini oluşturduğu bilinmektedir.

Sembolik etkileşimcilik, sosyal eylem ve bireylerin bu eylemlere yükledikleri anlamlar üzerinde duran bir teoridir. Bu teori, temelde 'birey'e vurgu yapar. Belirli bir nesnel durumun bireylerde değişik öznel yorumlara yol açtığına ve bu durumun sosyal hayatta yaygın bir biçimde görüldüğüne dikkat çeker. Teorinin temel kavramını, adından da anlaşılacağı üzere semboller oluşturmaktadır. Semboller, sosyal etkileşim sürecinde şekillenen konuşmayı, düşünmeyi, anlaşmayı sağlayan araçlardır. Bu doğrultuda semboller, bir varlığın zihindeki görüntüsü olarak tanımlanabilir. Bireyin tutum ve davranışları, sembollerin zihninde yapmış olduğu anlamlandırmanın bir sonucudur. Bu nedenle, eylem sembollere dayalı olarak gerçekleşmektedir.³⁶

Sembolik etkileşimcilik ile ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra şimdi de, Mead ve Cooley'in benlik kavramıyla ilgili görüşlerinden hareketle konuyu açıklamaya çalışalım.

George H. Mead'e göre, benlik bireyin, kendi eyleminin ve davranışının nesnesi olmasını ifade etmektedir. Kişinin eylemleri

³⁵ Gecas, *a.g.m.*, s. 2856

³⁶ Arslantürk & Amman, *a.g.e.*, ss.405-407

başkasına olduğu gibi kendisine de yöneltilebilir. Yani kişi aynı zamanda hem eylemin öznesi, hem de nesnesi konumunda olabilir. Bu noktada Mead, benliği iki evreye ayırmaktadır. *Bireysel benlik* (I), kendiliğinden, içeriden, yaratıcı ve öznel beni ifade ederken, *sosyal benlik* (me) ise, başkaları tarafından örgütlenen ve kişinin de kabullendiği bir dizi tavır alışını ifade etmektedir. Mead'e göre, benlik özne olarak hareket ettiğinde bireysel benlik, hareketin hedefi olduğunda ise sosyal benlik oluşur. Sosyal benlik, toplumsallaşmış olan bireyin davranışına rehberlik eder ve bireyin bilinci üzerinde başkalarının etkisini yansıtır.³⁷

Benlik, sembolik etkileşim ve dil sayesinde gelişen dönüşlü sosyal bir fenomendir. Semboller, bireyin diğer kişinin perspektifinden hareketle kendini görebilmesine imkan tanır. Aynı zamanda kişilik ve toplumun iç içe girmesi için önemli bir araçtır. Mead'e göre, benlik ve toplum aynı paranın iki yüzünü oluşturmaktadır. Benlik, kişinin rol kimliklerini, değerlerini ve anlamlarını benimsemeyi içeren sosyal sürecin bir yansımasıdır. Dolayısıyla benlik toplum tarafından şekillendirilmektedir. Öte yandan, toplumsallaştırılmış bireylerin örgütlenmiş hali de toplumu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, birey toplumsallaşırken kendine özgü bir benlik ve kimlik gelişmekte, aynı zamanda da toplum yeniden üretilmektedir. Sembolik etkileşimciliğe göre, hem benliğin hem de toplumun oluşumu sosyal etkileşim sürecine dayanmaktadır.³⁸

Çağdaş etkileşimcilere göre ise, toplumsallaşma, öğrenme teorilerinden ve sosyal etki biçimlerinden daha farklı bir süreci içermektedir. Öyle ki, toplumsallaşma sadece rolleri, normları ve davranış kalıplarını öğrenme süreci değildir. O, aynı zamanda, insanların kendileri hakkında düşünme yolunun bir parçasını oluşturan bu şeyleri öğrenmenin bir konusudur. Başarılı toplumsallaşmanın işareti, sosyal kontrolün kendini kontrol etmeye dönüşmesidir. Bu genellikle, kimliğin gelişimi ve kişiliğe yönelik karakteristik özellikler sayesinde gerçekleşir. Kimliklere bağlılık,

³⁷ Ruth A. Wallace, Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, Punto Yay., İzmir, 2004, ss. 232-235

³⁸ Gecas, *a.g.m.*, s. 2856.

bu kimlikler tarafından içerilen değerler ve normlara uyumda bireyler için bir motivasyon kaynağı oluşturur.³⁹

Kimliğin biçimlenmesi olarak toplumsallaşma, benlik mefhumunun gelişimiyle ilgili daha spesifik süreçler sayesinde ortaya çıkar. Bu noktada, Charles H. Cooley'in *ayna-benlik* (looking-glass lef) metaforu konuya önemli bir açılım getirmektedir. Bu metafor, insanların diğerlerini nasıl gördüğü ve kendilerini nasıl değerlendirdiği yönündeki algılamalara gönderme yapar. Cooley'e göre ayna-benlik, etkileşime girilen başka kişilerin bizimle ilgili değerlendirmeleri sonucu bize dönen bilgi kapsamında kendimiz ile ilgili anlayışımıza gönderme yapar. Bu nedenle ayna-benlik, bireyin diğer şahışların kendisine karşı olan reaksiyonu vasıtasıyla nefsi hakkında edinmiş olduğu tasavvuru simgelemektedir. Başka bir ifadeyle, günlük ilişkilerimizde çevremizden aldığımız bizimle ilgili mesajların benliğimize yansıması durumunu ifade etmektedir.⁴⁰

Birey, kendisine sunulan davranış kalıpları içinde hareket eder. Ötekiler onun davranışlarına tepki gösterirler. Birey, onların tepkilerini daha sonraki davranışlarında kendisine rehber edinir. Böylece, teki insanlarda hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk oluşur. Kısaca birey, kendisine, genellikle ayna-benlik olarak seçtiği öteki insanların konumundan ya da başka bir ifadeyle diğer insanların bakış açısından bakar ve bu doğrultuda öz-benliğini oluşturur. Bu nedenle öz-benliğin oluşması, diğer insanlarla ilişkiler sayesinde gerçekleşir.

IV. Toplumsallaşma Sürecinin Mahiyeti ve İşleyişi

İnsanlar tutum ve davranışlara sahip olarak doğmazlar, onları sonradan öğrenirler. Dolayısıyla tutum ve davranışlar, zaman içerisinde gelişme ve değişme gösterebilmektedir.⁴¹ ocuk, dünyaya geldiği ilk yıllarda canlı ve cansız varlıkları ayırt edemez durumdadır. Etrafındaki nesnelere değer verirken kendisine zevk verenlere olumlu, kendisine acı verenlere de olumsuz değer biçer. Bilişsel, duyuşsal ve zihinsel yetileri gelişmeye başladıkça, şahışlarla eşyaları ayırt etmeye başlar. Bu ayırt etme yetisi oluştuğu zaman, ocuk sosyal ilişkiler kurabilecek hale gelmiş demektir.

³⁹ Gecas, *a.g.m.*, s. 2856.

⁴⁰ Gecas, *a.g.m.*, s. 2856: Arslantürk & Amman, *a.g.e.*, s. 149, 408.

⁴¹ iğdem Kağıtbaşi, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim, İstanbul, 1996, s. 100

Dolayısıyla, sosyolojik bağlamda benlik veya kişilik bilincinin oluşumu ve gelişimi ancak belli bir topluluk hayatı içinde mümkün olabilmektedir.⁴²

Bireyin belli bir objeye yönelik eğiliminde, başka bir ifadeyle tutumunda, doğuştan getirdiği genetik ve biyolojik faktörlerin etkisi olmakla birlikte⁴³, içinde bulunduğu sosyal ortamın veya çevrenin de önemli etkisi vardır.⁴⁴ Bu nedenle, tutumların oluşmasında ve davranışa dönüşmesinde, kalıtsal etkiler yanında sosyal etkilerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu anlamda davranışın, bir sosyal etkileşim süreci içerisinde gerçekleştiği söylenebilir.⁴⁵

Birey, belli bir objeye yönelik birtakım tutumlar geliştirerek sosyal ilişkiye girer. Yeni doğmuş bir çocuğun, çevresindeki objelere yönelik kendine özgü belli bir tutum oluşturabilmesi ancak bir öğrenme süreci içerisinde gerçekleşir. Dolayısıyla, çocuğun çevresindeki objeleri idrak etmeye başlaması, onun *toplumsallaşma* sürecine dahil olması anlamına gelir.

Frederick Elkin ve Gerald Handel, toplumsallaşma olayının gerçekleşebilmesi için üç ön koşuldan bahseder. Onlara göre, bireyin toplumsallaşabilmesi için; *i.* süregelen bir toplumun, bir dünyanın var olması, *ii.* kişinin yeterli ve gerekli biyolojik ve kalıtsal özelliklere sahip olması ve son olarak da, *iii.* kişinin öteki insanlarla doğası gereği birtakım ilişkiler kurma isteği içinde bulunması gerekmektedir. Bu üç temel unsur, toplumsal bilincin kazanılmasının ön koşullarını oluşturmaktadır.⁴⁶

Birey, kendinden önce var olan bir dünya içinde doğar. Bu anlamda toplum, bireyin dışında, kendine özgü kuralları ve yapı-

⁴² Âmiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 24.

⁴³ Bkz. Edward C. Simmel, "Biological Aspect of Socialization and Implications of animal Studies", *Early Experiences and The Processes of Socialization*, ed. R. A. Hoppe, G. A. Milton, E. C. Simmel, Academic Pres, New York, 1970; John L. Fuller, "Genetic Influences on Socialization", *Early Experiences and The Processes of Socialization*, ed. R. A. Hoppe, G. A. Milton, E. C. Simmel, Academic Pres, New York, 1970.

⁴⁴ Bkz. Kurt Danziger, *Socialization*, Penguin Books Ltd., Middlesex, 1971; Thoms Rhys Williams, *Socialization*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1983

⁴⁵ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 80

⁴⁶ Elkin & Handel, *a.g.e.*, ss. 9-10

sı olan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Burada toplumun nasıl olduğu veya başladığı konusu gündeme gelmektedir. Fakat toplumsallaşma bireyin dünyaya geldiği andan itibaren başlayan bir süreç oluşu nedeniyle, bu konuyla ilgilenmez. Çünkü birey, dünyaya gelmeden önce toplumun yaşam biçimi sregelmemektedir. Bu nedenle Elkin ve Handel’e göre toplumsallaşmanın birinci n koşulu süregelen bir toplumun varoluşudur. Toplumsallaşma, daima belirli bir toplum içinde söz konusudur. Yoksa soyut bir toplum ya da bireyin içinde bulunmadığı veya bütün toplumlara göre bir toplumsallaşmadan bahsedilemez. Toplamların kültür farklılığı, mutlaka belli bir yerde, belli bir zamanda yaşamakta olan belli bir topluma göre toplumsallaşmayı gerekli kılar. Dolayısıyla, evrensel bir vatandaş olarak toplumsallaşmak mümkün değildir. Her birey, ancak içinde doğduğu ve yaşadığı somut bir toplum tarafından toplumsallaştırılır.

Toplumsallaşmanın ikinci n koşulu, kişinin yeterli bir biyolojik miras ya da yeterli bir doğal yaratılışa sahip olmasıdır. Çünkü önemli kalıtsal veya genetik bozukluklara sahip olarak dünyaya gelen insan, yeterli bir toplumsallaşma süreci geçiremez ve gelişim süreçlerinde ciddi sorunlarla karşılaşır. Dolayısıyla, başarılı bir toplumsallaşma sürecinin yaşanabilmesi, ancak yeterli ve gerekli düzeyde biyolojik hazır bulunuşluluğun varlığına bağlıdır.⁴⁷

Bireyin toplumsal davranışının oluşumunda kalıtsal unsurların önemli bir etkisi olmakla birlikte, davranışın bütünüyle kalıtsal unsurlarla açıklanmaya çalışıldığı da grlmektedir.⁴⁸ Bu görüşe göre, davranışın oluşması ve şekillenmesi genetik faktörlerin yapısına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bireysel yaşamın oluşmasında kalıtımın mı yoksa çevrenin mi etkisinin olduğuna dair tartışmalar devam etmekle birlikte, biyoloji, tıp ve psikoloji alanında sürdürülen çalışmalarda, ‘kalıtım (nature/hereditary) - evre (nurture/environment) dikotomisi’ yerine, ‘kalıtım-evre sinerjisi’ yani her iki unsurun uyumlu bir şekilde bir arada etkili olduğu yaklaşımının ön plana çıkmaya baş-

⁴⁷ Elkin & Handel, *a.g.e.*, ss. 13-14

⁴⁸ Lee Garth Vigilant, John Williamson, “The Sociology of Socialization”, *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, ed. C. D. Bryant, D. L. Peck, Vol: I, Sage Publication, London, 2007, s. 143.

ladığı görülmektedir.⁴⁹ Buna göre, bireyin toplumsallaşma sürecinde kalıtsal etkenlerin rolü yadsınamayacağı gibi, kalıtımın tek belirleyici bir unsur olarak gösterilmesi de anlamsız görünmektedir. Genel bir perspektiften konuya yaklaşıldığında, kalıtsal özellikler, bireyin gelişebilmesi için sahip olduğu imkanların çerçevesini çizmektedir. Başka bir ifadeyle, bireyin 'ne olabileceği' genetik verilerle, 'ne olacağı' ya da 'ne olduğu' ise, çevresel koşullarla belirlenmektedir. Bu nedenle, her canlı türü, ancak uygun çevresel koşulları bulabildiğinde kalıtsal olarak edindiği yeteneklerini gerçeğe dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla, biyolojik, psikolojik ve sosyal yaşam, genetik ve çevresel unsurların etkileşimi sonucunda gelişmektedir.⁵⁰

Elkin ve Handel'e göre toplumsallaşmanın üçüncü ve son ön koşulu, insan doğasının özellikleridir. İnsan dünyaya gelirken gizil (potansiyel) yeteneklere sahiptir. Onun sahip olduğu bu yetenekler çok geniş ve çeşitlidir. Örneğin, insan yaratılışı gereği diğer insanlarla iletişim kurma isteği ve eğilimine sahiptir. Öte yandan, sevgi, merhamet, utangaçlık, kıskançlık, acıma, beğenilme gibi birtakım içgüdüsel yetileri bulunmaktadır. Charles H. Cooley'e göre, canlı bir organizma olan insan, bu yeteneğini nasıl kullanması ve değerlendirmesi gerektiğini kendi başına gerçekleştirmez. Bu ancak, yüz yüze ilişkiler içinde olduğu, duygusal bağlarla bağlandığı ve içinde yer aldığı belli bir toplumsal çevre içerisinde mümkün olabilmektedir. Bireyin yaratılıştan sahip olduğu bu yetiler, farklı kültürlerde veya toplumlarda farklı biçimlerde dışa yansır. Fakat bireyin sahip olduğu bu yetiler, evrenseldir.⁵¹

Toplumsallaşmanın bu üç ön koşulu, sürecin kendiliğinden oluşmuş bölümüdür. Burada önemli olan, ön koşulların oluşturduğu zemin üzerinde gerçekleşen toplumsallaşma sürecinin mahiyetidir.⁵² Dolayısıyla, süregelen bir toplumun varlığı, yeterli biyolojik miras ve insan doğasının özellikleri toplumsallaşma konusunun doğrudan bir sorunu değildir. Aslında toplumsallaşma olgusu bu üç unsurun varlığıyla gündeme gelen bir konu olduğu

⁴⁹ Fuller, *a.g.m.*, 16.

⁵⁰ Galip İsen, Veysel Batmaz, *Ben ve Toplum*, Salyangoz Yay., İstanbul, 2006, ss. 22-23

⁵¹ Elkin & Handel, *a.g.e.*, s. 30

⁵² Elkin & Handel, *a.g.e.*, s. 31

için, söz konusu ön koşulların mahiyeti konu dışı değerlendirilmelidir. Çünkü toplumsallaşmadan bahsedebilmek ancak belli bir toplum içinde yeterli biyolojik potansiyele sahip bir ferдин öteki kişilerle ilişki kurma eğilimiyle mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, kalıtsal veya genetik bozukluklara ve asosyal bir kişiliğe sahip bireylerin toplumsallaşma deneyimini tartışmak konumuz dışında kalmaktadır. Bunlar, daha çok özel veya spesifik toplumsallaşma konusuna girmekte ve daha çok tıp, psikiyatri, özel eğitim veya rehabilitasyon gibi alanları ilgilendirmektedir. Toplumsallaşma olgusu, ‘asosyal’ oluşumların dışında daha çok sosyal sorumluluk bilincinin gelişile ilgili sürece gönderme yapar.⁵³ Bu nedenle, bizi ilgilendiren temel husus, yukarıda açıklanan, kendiliğinden oluşmuş ya da var olan ön koşullar üzerinde gerçekleşen toplumsallaşma olayını anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır.

Toplumsallaşma üzerine yapılan tanımlama ve açıklama girişimlerinde 1960’lı yıllardan itibaren yoğun bir artışın olduğu gözlemlenmektedir.⁵⁴ Bu girişimlerin, çocuğun yetiştirilmesi, eğitim, kültüre girme (enculturation), kültürlenme (acculturation), sosyal karakterin gelişimi, olgunlaşma, rolün öğrenilmesi, sosyal katılım gibi kavramsallaştırmalar eşliğinde yürütüldüğü görülmektedir.⁵⁵ Her bir sosyal bilim disiplini, araştırma objesinin sınırlarını çizirken, çeşitli kavramlara kendi perspektifine uygun anlamlar vermektedir. Onlar, bu kavramlardan hareketle konuyu değişik boyutlardan açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle, toplumsallaşmanın mahiyetine ilişkin sosyal bilim disiplinleri tarafından geliştirilen farklı kavramsallaştırmalar, konuyu amaç, muhteva ve metot bakımından farklı şekillerde ele almaktadır.⁵⁶

Burada, toplumsallaşmayla ilgili yapılmış tanımlamaları sıralamak ve onlar üzerinden toplumsallaşma olayını açıklamaktan ziyade ilgili literatür ışığında tarafımızdan geliştirilmeye çalışılan toplumsallaşma tanımından hareketle konuyu açıklamaya çalışacağız.

⁵³ Hilary A. Rose, “Socialization”, *International Encyclopedia of Marriage and Family*, ed. James J. Pozetti, Jr., Vol. 4, Thomson&Gale, New York, 2002, s. 1535.

⁵⁴ Bkz. Martin, *a.g.t.*, s. 113

⁵⁵ Clausen, “A Historical and Comparative...”, s.21

⁵⁶ Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavramları ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, MEB Yay., İstanbul, 2001, s.226.

Buna göre toplumsallaşma, *her bir toplumun kendine özgü değer yargıları ve normlarının gözetiminde, kişinin objelere yönelik nasıl tutum geliştirmesi gerektiğinin öğretildiği ve bunun sonucunda da kişinin içerisinde bulunduğu toplumun alışkanlıklarına ve beklentilerine uygun davranışlar göstermesi süreci olarak tanımlanabilir.*

Toplumsallaşma kavramına yönelik bu tanımlama, yukarıda açıklanan toplumsallaşmanın ön koşullarının kabulüne dayalı bir girişimdir. Söz konusu bu tanımlama girişimi üç temel unsur içermektedir. Bunlar:

i. Tanımın birinci unsuru, *Her bir toplumun değer yargıları normları, gelenek ve görenekleri birbirinden farklılık arz etmekte ve bu doğrultuda da toplumsallaşma deneyimi farklılaşmaktadır.*

Her toplumun yapısı farklı olduğundan, bu yapının biçimlendirdiği ya da belirlediği işlevler de farklı olmaktadır. Bu nedenle, farklı toplumlardaki bireylerin toplumsallaşma sürecinde de belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle gelişmişlik ve gelişmişlik olgularının belirlediği farklı kültürler, bireyin farklı kuralları benimsemesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin, ilkel toplumlar ile modern toplumlarda toplumsallaşma, etkenler aynı olsa bile farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Öte yandan, toplumlar arası farklı toplumsallaşma biçimleri yanında, bir toplumun alt-kültüründe de, bireyin toplumsallaşma deneyimi farklılaşabilmektedir. Her alt-kültürün kendine özgün toplumsallaşma karakteri nedeniyle, bireylerin toplumsallaşma sonuçları arasında farklılık görülebilmektedir.⁵⁷

ii. Tanımın ikinci unsuru, *toplumsallaşma bir öğrenme/öğretme sürecidir.*

Bireyin üyesi olduğu toplumun veya grubun beklentilerine uyum sağlayan davranışları öğrendiği, oluşturduğu ve değiştirdiği bir etkileşim süreci olarak toplumsallaşma, toplum içinde değişik konumlarda bulunan bireyin, kendi özgül şartlarına uygun düşünce ve davranış biçimlerine girerek, o toplum içinde yaşamayı veya var olmayı öğrenmesi sürecine gönderme yapar.⁵⁸ Bu nedenle, toplumsallaşma, temelde bir 'öğrenme/öğretme' süreci-

⁵⁷ Aysel Aziz, *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim*, AÜSBF Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982, s. 23

⁵⁸ İsen & Batmaz, *a.g.e.*, s. 20

dir. Fakat her öğrenme süreci toplumsallaşma olarak değeriendirilemez. Toplumsallaşmadan bahsedebilmek için, öğrenmenin bireyin öteki insanlarla girdiği etkileşimin bir ürünü olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, insanın fiziksel ve sinir sistemi yapısında görülen değişimlerin, örneğin büyümenin ya da yaşlanmanın bir yansıması olarak ortaya çıkan davranış değişiklikleri toplumsallaşma olayının dışında kalmaktadır. Çocuğun ayağa kalkmayı veya yürümeyi öğrenmesi motor bir gelişimdir, yani bedendeki ve sinir sistemindeki gelişmelerin bir ürünü olarak kasların belirli işlevleri üstlenmeye hazır duruma gelmesidir. Örneğin, yüzmeyi öğrenmek motor bir becerinin geliştirilmesidir. Genç kızlara gösteriş yapmak için trampleden atlamak, çevredeki başka insanlarla ilişkiler sonucunda beliren toplumsallaşmış bir davranıştır veya toplumsal olarak öğrenilmiş bir durumdur.⁵⁹

Birey, objelere yönelik nasıl bir tutum takınması, nasıl davranması gerektiğini, hangi davranışın uygun olup olmadığını ancak çevresiyle kurduğu sosyal ilişkiler sonucu öğrenir. Bireyin, fizyolojik ve psikolojik yapısındaki değişimlere bağlı olarak yaşamında gözlemlenen farklılaşmalar toplumsallaşma konusu içerisinde ele alınamaz. Toplumsallaşma sosyal etkiler karşısında bireyin edilgenliği ve değişebilirliğiyle ilgili bir duruma gönderme yapmaktadır.⁶⁰ Bu nedenle, toplumsallaşma sürecinde birey edilgen/öğrenen, sosyal çevre ise etken/öğreten konumundadır. Bu doğrultuda da, birey açısından toplumsallaşma bir öğrenme/öğretme süreci yani *toplumsallaştırma* (societization) sürecidir.

iii. Tanımın üçüncü unsuru ise, *toplumsallaşma sonucunda, toplumun genel kurallarının bireyler tarafından benimsenmesidir*.

Bu unsur, gerçekte, sosyolojik görüş açısından toplumsallaşma sürecinin sonucunu ifade etmektedir.⁶¹ Bilgilerin, modellerin, değerielerin, simgelerin ve kısacası bireyin içinde yaşadığı topluma veya gruba özgü yapma, düşünme ve duyma biçimlerinin elde edilmesi, belli bir sürecin sonunda gerçekleşen bir durumdur. Birey, etkileşimde bulunduğu sosyal çevrenin yönlendirme-iyle içerisinde doğduğu ve büyüdüğu toplumun veya grubun

⁵⁹ İsen & Batmaz, *a.g.e.*, s. 21

⁶⁰ Danziger, *a.g.e.*, s. 14

⁶¹ Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, Neşa Ofset, İzmir, 1994, s. 163.

kültürünü maddi ve manevi boyutlarıyla öğrenir ve benimser. Böylece, bir taraftan kendine özgü bir kimlik ve benlik geliştirirken diğer taraftan da, toplumun veya grubun sürekliliği sağlanmış olur. Dolayısıyla, bireyin içinde bulunduğu fiziksel ve sosyo-kültürel ortama uyumu ile bu uyum sonucu ortaya çıkan bireysel kimlik, toplumsallaşma sürecinin sonucu veya başka bir ifadeyle 'ürünüdür'.⁶²

V. Toplumsallaşma Sürecinde Etkili Olan Faktörler

Toplumsallaşma, her şeyden önce belli bir toplum içinde gerçekleşmektedir. Yani, her birey, ancak içinde doğduğu ve yaşadığı somut ve süregelen bir toplum tarafından toplumsallaştırılmaktadır. Bu yüzden, toplumsallaşma kendiliğinden gelişen bir süreç değildir. O, daha çok, toplumu oluşturan, biçimlendiren aile, okul, yönetsel birimler, dernekler, akran grupları, arkadaşlar, komşular gibi çeşitli sosyal faktörler yoluyla gerçekleşmektedir.⁶³ Bu nedenle sosyal bilimciler, bireyin toplumsallaşmasını sağlayan bu faktörleri önem sırasına göre *birincil* ve *ikincil* kümeler olarak sınıflandırmaktadırlar.⁶⁴

Cooley ve arkadaşlarına göre,⁶⁵ birincil gruplar/kümeler, yüz yüze ilişkinin, görelî bir samimiyetin, sürekli bir ilişkinin olduğu, amaçların profesyonel bir biçimde düzenlenmediği ve üye sayısının az olduğu kümelerdir. Bu kümeler, bireyin sosyal doğasını ve ideallerini biçimlendirmede önem taşıdıkları için birincil konumdadırlar. Birincil kümeye aile veya ev halkı, akran, arkadaş, oyun kümeleri gibi unsurlar girmektedir.

İnsan ilişkilerinde birincil kümelerin yakın sıcak ilişkilerinden uzaklaşıldıkça, ilişkilerin daha az kişisel ve daha az duygusal olduğu kümelere yaklaşılr. Bunlar, ikincil kümeler olarak ifade edilmektedir. Cooley ve arkadaşları,⁶⁶ ikincil kümeleri temel olarak, kültürel unsurlar tarafından düzenlenip düzenlenmemesine göre sınıflandırmaktadırlar. Kültürel olarak düzenlenen gruplar: *i.* Statü grupları; sosyal sınıflar gibi, *ii.* Milliyet grupları;

⁶² Inkeles, *a.g.m.*, s. 617

⁶³ Aziz, *a.g.e.*, s. 16

⁶⁴ Charles Horton Cooley, Robert Cooley Angel, Lowell Juilliard Carr, "Primary and Non-Primary Groups", *Readings in Sociology*, ed. Alfered M. Lee, Barnes&Noble Inc., New York, 1951.

⁶⁵ Cooley & Angel & Carr, *a.g.m.*, s. 71.

⁶⁶ Cooley & Angel & Carr, *a.g.m.*, ss. 70-71

ulus veya millet gibi, *iii.* İkamet grupları; topluluklar ve bölgesel gruplar, *iv.* İlgı ve amaç grupları; kamusal ve kurumsal gruplar, dernekler, şirketler gibi. Kültür tarafından düzenlenmeyen gruplar: *i.* Biyolojik gruplar; yaş grupları, cinsiyet, ırk gibi, *ii.* Tesadüfi gruplar; kalabalıklar, toplantılar, dinleyici grupları gibi.

İkincil kümelerde, ilişkinin yüz yüze oluşunda, sıklığında ve sürekliliğinde bir azalma söz konusu iken, üye sayısı bakımından bir artış gözlemlenir. İkincil kümelerle olan ilişki, daha çok işlerin yürütülmesinde bir araç işlevi görür. Bu nedenle, birincil kümelere oranla ilişki daha kısmi ve yüzeyseldir.⁶⁷ İkincil kümeye, meslek grupları, dernekler, kitle iletişim araçları gibi unsurlar dahil edilebilir.

Toplumsallaşma sürecinde rol oynayan pek çok faktör vardır. Bunlar, önem bakımından aile, eğitim (okul), toplumsal çevre (akran grupları; iş ve mahalle arkadaşları; sosyal, kültürel ve dinî organizasyonlar, gibi) ve medya (kitle iletişim araçları) olarak belirtilebilir. Her bir toplumsallaştırıcı aygıt, birbirinden bağımsız olarak değil birlikte işlev görür. Fakat bireyin tecrübe ettiği bu süreç son derece kompleks bir yapı arz eder.⁶⁸ Çünkü her bir toplumsallaştırıcı aygıt, kendine özgü kalıplar, kurallar içerisinde işlevini yerine getirmektedir. Böylece, bireyin toplumsallaşma deneyimi çeşitlenmektedir.⁶⁹

Toplumsallaşma süreci, bireylerin topluma uyum sağlayıp sağlayamaması açısından, başarılı ve başarısız toplumsallaşma olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Toplumsallaştırıcı faktörler, toplumun kültürünü, davranış modellerini ve uygulamalarını bireye aktarmış ve onun ahenkli ve sağlıklı bir şekilde topluma uyumunu sağlamış ise, uygun ve başarılı bir toplumsallaşma gerçekleşmiş demektir. Başarısız toplumsallaşma ise, bireyin toplumun kültürünün taleplerine uygun biçimde hareket etmemesi durumudur. Bu durum, insanın sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Değer ölçütlerini elde edememiş ve bir türlü sosyal ilişkiler kuramamış bireyler, zamanla kendilerini yalnız hissederek ve toplum hayatı yaşama isteklerini kaybederler. Bu durum, sapkın davranışlara, hatta patolojik boyutlara kadar ulaşır.

⁶⁷ Cooley & Angel & Carr, *a.g.m.*, ss. 77-78

⁶⁸ Graham White M.A., *Socialization*, Logman Group Limited, London, 1977, s. 1

⁶⁹ Elkin & Handel, *a.g.e.*, s.114

bilir. Bireyin toplumsallaşma deneyiminin başarılı bir şekilde gerçekleşmemesi, çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir. Örneğin, toplumsallaştırıcı faktörlerin, kurumsallaşmış değer ve davranışları uygun biçimde telkin edememesi veya yanlış olarak öğretmesi; toplumsallaşma için gerekli uygun şartların bulunmayışı; belli bir seviyede öğrenilenin daha ileri bir devrede öğrenilenlerle ihtilaf halinde bulunması; biyolojik kalıtıma, doğal çevreye, kültüre ve gruba bağlı başka sebepler; hızlı toplumsal değişim gibi birtakım sosyo-kültürel nedenler uygunsuz ve başarısız toplumsallaşmaya yol açabilmektedir.⁷⁰

VI. Sonuç

'Toplumsallaşma' kavramı gündelik hayatta insanların zorlanmaksızın kavradığı düşünülen, ama akademik söyleme aktarıldığı zaman derin güçlüklerle yol açan sosyal fenomenlerden biridir. Geçen yüzyıl boyunca, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi disiplinler altında çalışan uzmanlar, bu kavramı doyurucu bir şekilde tanımlamaya yönelik gayretler sarf etmişlerdir. Bu bağlamda, her bir bilim insanı bu kavramın mahiyeti ve işleyiş biçimine dair kendi perspektifinden hareketle onlarca teori geliştirmiştir. Bu teorilerin her biri ise, konunun kimi zaman farklı yönlerini, kimi zamanda benzer yönlerini kendi özgül yaklaşımlarından hareketle açıklamaya çalışmıştır.

Sosyolojik yaklaşıma göre toplumsallaşma, daima belirli bir toplum içinde işleyen bir süreçtir. Başka bir ifadeyle, toplumsallaşma zaman ve mekânla sınırlı belirli bir toplumda gerçekleşir. Bu doğrultuda, toplumsallaşma, insanın varoluşuyla ortaya çıkmış bir olgu olarak, ilkel toplumlardan günümüzün modern toplumlarına kadar her toplum için geçerliliğini korumaktadır. Çünkü biyolojik bir organizma olarak dünyaya gelen insan, toplumsallaşma süreciyle birlikte toplumun değerlerini, normlarını, bilgi birikimini özümseyerek onun bir üyesi haline gelmektedir. Bu süreç aracılığıyla birey, toplumsal bir kimlik kazanmaktadır. Böylece insan, bireysel farklılıklarına rağmen, toplumla bütünleşmeyi, toplumla uyumlu bir kimlik kazanmayı, toplumun kendine özgü belirlediği davranış ve düşünce kalıplarına uygun olarak hareket etmeyi öğrenmektedir.

⁷⁰ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Yay., İstanbul, 1994, ss. 133-135

Öte yandan, toplumsal alanda meydana gelen gelişmelerin (modernleşme, sanayileşme, post-modernleşme ve küreselleşme gibi), toplumun ve sosyal çevrenin biçimlenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu gelişmeler, yaşamımızın en mahrem ve kişisel yönlerine kadar hemen hemen her alanda değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Öyle ki, bu durum, bireyin toplumsallaşma deneyimini belirleyen ve besleyen zihniyet kategorilerinde bir takım farklılaşmaların yaşanması ve toplumsallaşma koşullarının değişmesiyle de sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle, günümüzün hızla değişen dünyasında, farklı renklerde ve boyutlarda tecrübe edilen toplumsallaşma deneyiminin normal ve patolojik yönlerinin belirlenmesine yönelik bilimsel çalışmaların artırılması, hem kamusal düzenin sağlanması, he de bilinçli bireylerin yetiştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Hüseyin. Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavramları ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, MEB Yayınları, İstanbul, 2001.
- Arslantürk, Zeki, Tayfun Amman. Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Aziz, Aysel. Toplumsallaşma ve Kitle İletişim, AÜSBF Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982.
- Baldwin, James Mark. (Ed.). Dictionary of Philosophy and Psychology, Vol: 2, The Macmillan Company, New York, 1902.
- Bascon, John. Sociology, G. P. Putnam's Sons, New York, 1887.
- Brezinka, Wolfgang. Socialization and Education; Essays in Conceptual Criticism, Trans. James Stuart Brice, Greenwood Press Westport, 1994.
- Brim, Orville G. Jr. "Socialization Through the Life Cycle", Socialization after Childhood: Two Essays, Ed. O. G. Brim Jr. and S. Wheeler, Wiley, New York, 1966, (1-49).
- Comte, Auguste. The Positive Philosophy, Trans. Harriet Martineau. Vol. II., Trübner & Co., Ludgate Hill, London, 1875
- Cooley, Charles Horton, Robert Cooley Angel, Lowell Juilliard Carr, "Primary and Non-Primary Groups". Readings in Sociology, Ed. Alfered M. Lee, Barnes&Noble Inc., New York, 1951, (70-78).
- Danziger, Kurt. Socialization, Penguin Books Ltd., Middlesex, 1971.
- Dönmezer, Sulhi. Toplumbilim, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.
- Elkin, Frederick, Geranld Handel. The Child and Society: The Process of Socialization, Random House, New York, 1978
- Eren, Hasan, vd. (Haz.) Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988.
- Fuller, John L. "Genetic Influences on Socialization", Early Experiences and The Processes of Socialization, Ed. R. A. Hoppe. G. A. Milton, E. C. Simmel, Academic Press, New York, 1970, (7-18).
- Gecas, Viktor.. "Socialization", Encyclopaedia of Sociology, Ed. Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery, Vol: 1, Macmillan Reference, New York, 2000, (2855-2864).
- Giddings, Franklin Henry. The Principles of Sociology; An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization, The Macmillan Company, New York, 1896.
- , The Theory of Socialization: A Syllabus of Sociological Principles, MacMillan Co. Ltd., London, 1897.
- Gumplowicz, Ludwig. The Outlines of Sociology, Trans. Frederick W. Moore, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1899.
- Inkeles, Alex. "Social Structure and Socialization". Handbook of Socialization Theory and Research, Ed. David A. Goslin, Rand McNally, Chicago, 1969, (615-632).
- İsen, Galip, Veysel Batmaz. Ben ve Toplum, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

- Jennings, M. K., "Socialization: Political", International Encyclopaedia of the Social Behavioural Sciences, Ed. Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, Elsevier Science Ltd., Oxford, 2001, (14522-14525).
- John A. Clausen, "A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research", Socialization and Society, Ed. John A. Clausen, Little Brown, Boston, 1968a, (18-72).
- , "Socialization as a Concept and as a Field of Study", Socialization and Society, Ed. John A. Clausen, Little Brown, Boston, 1968b, (2-17).
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. İnsan ve İnsanlar, Evrim, İstanbul, 1996.
- Kurtkan, Âmiran. Genel Sosyoloji, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Martin, Jenna St.. "Socialization": The Politics and History of a Psychological Concept, 1900-1970, Unpublished Masters Thesis, Wesleyan University, Connecticut, 2007.
- Rose, Hilary A. "Socialization". International Encyclopaedia of Marriage and Family, Ed. James J. Pozetti Jr., Vol. 4, Thomson&Gale, New York, 2002, (1535-1540).
- Sayın, Önal. Sosyolojiye Giriş, Neşâ Ofset, İzmir, 1994.
- Simmel, Edward C. "Biological Aspect of Socialization and Implications of animal Studies". Early Experiences and The Processes of Socialization, Ed. R. A. Hoppe. G. A. Milton. E. C. Simmel, Academic Press, New York, 1970, (3-5).
- Simmel, Georg. "The Problem of Sociology". Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol: 6, 1895.
- Spencer, Herbert. The Principles of Sociology, Vol. I., D. Appleton and Company, New York, 1897.
- Vigilant, Lee Garth, John Williamson. "The Sociology of Socialization", 21st Century Sociology: A Reference Handbook, Ed. C. D. Bryant, D. L. Peck, Vol: I., Sage Publication, London, 2007, (143-152).
- Wallace, Ruth A., Alison Wolf. Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Klasik Geleneğin Geliştirilmesi, çev. Leyla Elburuz. M. Rami Ayas, Punto Yayınları, İzmir, 2004.
- White, Graham M.A. Socialization, Logman Group Limited, London, 1977.
- Williams, Thomas Rhys, Socialization, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1983,
- , "On the Origin of the Socialization", Socialization and Communication in Primary Groups, Ed. Thomas R. Williams, Mouton Publishers, Paris, 1975, (233-249).